

فرمانده معظم کل قوا: فضای مجازی بدون اختیار ما، دارد مدیریت می‌شود و عوامل مسلط بین‌المللی در این فضا به شدت فعال‌اند. نمی‌شود مردم‌مان را در این فضا، بی‌پناه رها کنیم. (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) ۱۳۹۹/۰۶/۰۲)

مقاله پژوهشی: وابستگی ژئوپلیتیکی رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی

ج.ا.ایران

[20.1001.1.17351723.1401.20.79.6.6](https://doi.org/10.17351/20.1001.1.17351723.1401.20.79.6.6)

حسین ظریف‌منش^۱، علی اصغر بیک‌بیلندی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۰۶

چکیده

شناسایی وابستگی‌های پیشرفت جهانی و منطقه‌ای به عوامل ژئوپلیتیک یک سرزمین می‌تواند در ضریب توسعه و امنیت آن واحد جغرافیایی تأثیرگذار می‌باشد. قطعاً این مهم بستگی به تدابیر، برنامه‌ها و راهبردهای حاکمان آن سرزمین در استفاده بهینه از این ابزار و لطف خدادادی دارد؛ نداشتن راهبرد و برنامه حاکمان، می‌تواند این وابستگی را به چالش سرزمینی تبدیل کند. برای این منظور قدم اول، شناسایی عوامل ژئوپلیتیک یک سرزمین است که رشد و پیشرفت منطقه و جهان وابسته به آن عوامل می‌باشد. در این مقاله پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی وابسته به فضای ملی ج.ا.ایران بررسی و شناسایی شده است. هدف اصلی این تحقیق تعیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤثر بر وابستگی پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ا.ایران در دو عامل اقتصادی و سیاسی می‌باشد؛ این تحقیق از نوع کاربردی - توسعه‌ای با روش تحقیق زمینه‌یابی - توصیفی انجام شده است. جامعه آماری این تحقیق ۵۶ نفر متناسب با ویژگی‌های تحقیق از بین صاحب‌نظران انتخاب شده‌اند. روش تجزیه و تحلیل داده بر اساس معادلات ساختاری بوده و نتایج تحقیق حاکی از آن‌که مؤلفه اقتصادی با ۸ شاخص و مؤلفه سیاسی با ۵ شاخص خاصیت پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی را به سرزمین ایران وابسته نموده است.

واژگان کلیدی: پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی، وابستگی ژئوپلیتیک، سرزمین، فضای ملی ج.ا.ایران

۱. استادیار و عضو هیئت‌علمی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی (نویسنده مسئول)

۲. استادیار و عضو هیئت‌علمی دافوس آجا.

مقدمه

« وَ لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً » خداوند هرگز راه تسلط کافران را بر مؤمنان باز نخواهد نمود.^۱

این آیه ناظر بر این مطلب است که پروردگار هرگز برای کفار راه تسلطی بر مؤمنین قرار نداده است یعنی در واقع مشیت الهی بر این نیست که مؤمنین و مسلمانان، تحت سلطه کفار باشند، بنابراین خداوند متعال در ژئوپلیتیک جهان اسلام مؤلفه‌های قدرت انسانی و اقتصادی که مهم‌ترین اساس یک تمدن شکوهمند است را در اختیار مسلمانان قرار داده است، در مؤلفه قدرت انسانی، مدیرانی همچون رسول اکرم (ص)، الائمه هدی و در مؤلفه اقتصادی منابع سرشار انرژی فسیلی، ذخایر بالای معادن مختلف همانند، مس، اورانیم، طلا و غیره در اختیار فضای ژئوپلیتیک مسلمانان است. به‌عنوان مثال جمهوری اسلامی ایران با حدود یک درصد جمعیت جهان بیش از ده درصد منابع دنیا را در اختیار دارد.

توسعه کشورها و حاکمیت‌ها که وابستگی به پدیده‌های ژئوپلیتیک سرزمین یا منطقه خاص جغرافیایی را دارند؛ نقش یک سکه دو رویه را برای آن سرزمین دارند، در صورتی که صاحبان قدرت سرزمین وابسته کننده از درایت، تدابیر، سیاست و راهبردهای مطلوبی باشند می‌توانند از این عامل در پیشرفت، توسعه و بالا بردن ضریب امنیت خود بهره ببرند ولی در صورتی که حاکمان سرزمین وابسته کننده فاقد یک سیاست، راهبرد و برنامه‌ای برای این مهم نداشته باشند، نه تنها از وابستگی جغرافیایی خود بهره‌ای نمی‌برند بلکه همین عامل موجب استعمار سرزمین‌شان خواهد شد.

بیان مسئله

یکی از الزامات توسعه هر قلمرو سرزمینی، وابستگی رشد پدیده‌های منطقه‌ای و جهانی به فضای آن سرزمین می‌باشد. ز نگاه صاحب‌نظران علوم دفاعی و ژئوپلیتیک میزان

۱. سوره مبارکه نساء، آیه ۱۴۱، ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی

وابستگی بازیگران بین‌المللی (چه منطقه‌ای و چه فرامنطقه‌ای) به فضای سرزمینی یک بازیگر ضریب دفاعی امنیت را ارتقاء خواهد داد. البته مهم‌ترین نکته در این امر مدیریت این وابستگی توسط مسئولین رده کلان و راهبردی است. به عنوان مثال وقتی امنیت یک بازیگر سیاسی مانند بازیگر سیاسی الف وابسته به امنیت نوارمرزی بازیگر سیاسی ب باشد، بازیگر سیاسی الف ناگزیر است از تنش و منازعه در نوارمرزی بازیگر ب اجتناب کند بنابراین این مهم بر تقویت قدرت دفاعی و امنیتی بازیگر ب افزوده است. قطعاً رشد پدیده‌ای فرا سرزمینی به یک فضای جغرافیایی می‌تواند علاوه بر قدرت اقتصادی در سایر مولفه‌های قدرت از جمله فرهنگی و حتی سیاسی باشد. بنابراین لازم است هر کشوری وابستگی ژئوپلیتیکی هر منطقه از جهانی را به فضای سرزمین خود را مشخص و شناسایی نماید. بنابراین بدهی است به میزانی که نیازهای پدیده‌های منطقه‌ای و جهانی (فناوری‌های پیشرفته، زیست محیط و غیره) به عوامل ژئوپلیتیک (انرژی، آب، ترانزیت، محصولات کشاورزی و صنعتی و غیره) ج.ایران افزایش یابد، این مهم می‌تواند بر تقویت قدرت دفاعی و امنیتی کشور مؤثر باشد. پس ضروری است که مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤثر بر وابستگی پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ایران بررسی و مشخص شود؛ بنابراین مسئله اصلی این تحقیق عبارت است از چستی مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤثر بر وابستگی‌های ژئوپلیتیکی رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ایران است.

اهمیت تحقیق

۱. در اهمیت تحقیق باید گفت شناخت ظرفیت‌های کشور که رشد منطقه‌ای و حتی فرا منطقه وابسته به آن‌ها هست می‌تواند گام مؤثری در جهت کمک به طراحان راهبردهای دفاعی باشد تا بتوانند با شناخت دقیق‌تری از عوامل ژئوپلیتیک کشور بسترهای فرصت‌آفرین و یا زمینه‌های تهدید را شناسایی و نسبت به تأمین بهینه‌ی منافع ملی

کشور و بهره‌گیری و استفاده‌ی مناسب از فرصت‌های موجود و کاهش تهدیدات (بالقوه و بالفعل) اقدام نمایند.

۲. این مقاله کمک می‌کند تا برداشت صحیح و اصولی از ارزیابی عوامل ژئوپلیتیکی با کارکردهای متفاوت در قالب عوامل محیطی (قوت، ضعف، فرصت و تهدید) در وزن ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران را فراهم می‌نماید که می‌تواند تأثیر عمده‌ای در تصمیمات، برنامه‌ها، راهبردها و سیاست کشور بگذارد.

ضرورت تحقیق

خداوند متعال می‌فرماید «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ» عزت و بزرگی مخصوص خدا، رسول و مؤمنین به او می‌باشد.^۱ اما اگر مؤمنان با دست خویش، کاری انجام دهند که عزت خویش را از بین ببرند، پیامد آن متوجه خود آنان است.

بنابراین بی‌توجهی به چنین تحقیقاتی باعث خواهد شد عوامل خدادادی ژئوپلیتیک که عزت مؤمنین و مسلمین جمهوری اسلامی ایران را فراهم کرده، مورد کم‌توجهی مدیران و مسئولین تراز اول کشور قرار گیرد و نتوانند از آنان در جهت شکوفایی و حرکت کشور به سمت توسعه در سطح داخلی و منطقه‌ای استفاده نمایند.

هدف تحقیق

- تعیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤثر بر وابستگی ژئوپلیتیکی رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ا.ایران

سوال تحقیق

- مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه وابستگی ژئوپلیتیکی رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ا.ایران کدامند؟

- شاخص‌های هر مؤلفه از توسعه وابستگی ژئوپلیتیکی رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ا.ایران کدام است؟
 ضمناً با توجه به اهداف تحقیق، در این پژوهش محققین از تدوین فرضیه و محدود نمودن تحقیق در حیطه آن، خودداری نموده و در ادامه، روند تحقیق به صورت مسئله محور و بر اساس سؤال‌ها و اهداف پژوهش دنبال شده است.

ادبیات نظری

تعریف ژئوپلیتیک: ژئوپلیتیک عبارت است از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر (حافظنیا، ۱۳۸۵: ۳۷). جغرافیا در سه حوزه فضا، محیط و انسان‌ها مورد توجه قرار گرفته است. در حوزه فضا، تعامل‌های فضایی، حوزه نفوذ، سیستم‌ها و ساختارهای فضایی مورد نظر می‌باشد. در حوزه محیط، ویژگی‌ها و عوامل محیط طبیعی و مصنوعی مانند موقعیت، وسعت و الگوی پخش منابع، اقلیم، آب و خاک، ساخت‌های اقتصادی و معیشتی، سکونت‌گاه‌ها و غیر آن مورد توجه می‌باشد. در حوزه انسان‌ها ویژگی‌ها و کارکردهای گروهی، مانند ویژگی‌های مردم‌شناسی، فرهنگی، روانشناسی اجتماعی، جمعیتی، سطح توسعه‌یافتگی، اخلاقیات و روحیات، عقاید و تمایلات عمومی، ترکیبات اجتماعی و غیر آن در ارتباط با گروه‌های بومی و ساکن مورد توجه می‌باشد.

عنصر سیاست نیز در سه حوزه ایدئولوژی و اندیشه سیاسی، ساختارها و سیستم‌های سیاسی نظیر دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی، نهادهای اجتماعی و مدنی و نیز کنش و رفتار سیاسی که از سوی بازیگران در پیش گرفته می‌شود.

عنصر قدرت در هر سطحی و در هر بعدی چه از نظر تولید و چه از نظر کاربرد و چه از نظر الگوی پخش و رده‌بندی، به نحوی از عناصر دیگر یعنی جغرافیا و سیاست متأثر بوده است. متقابلاً بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد (حافظنیا، ۱۳۸۵: ۳۸).

عامل ژئوپلیتیک: هرگاه عوامل یک واحد جغرافیایی با مؤلفه‌های قدرت (مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و نظامی) برخورد نماید، تعاملاتی حاصل از این برخورد ایجاد شده که به صورت کنشی و واکنشی، این تعاملات بر سیاست‌ها، راهبردها، برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های یک منطقه یا کشور اثر خواهد گذاشت. که به آن عامل ژئوپلیتیک می‌گویند» (بیک، ۱۳۹۸: ۳۷).

تعریف وزن: وزن ژئوپلیتیکی عبارت است از ثقل نیروها و عوامل مثبت و منفی مؤثر در قدرت ملی یک کشور. به عبارتی، وزن ژئوپلیتیکی جمع جبری عوامل قدرت ملی نیروها و عواملی چون بدهی‌های خارجی، شیوع بیماری‌های واگیردار، فقر، بیکاری، بی‌سوادی، بلایای طبیعی و غیره را شامل می‌شود (فرانکل، به نقل از بیک ۱۳۹۵: ۴۷).

منزلت ژئوپلیتیک: منزلت (جایگاه) ژئوپلیتیک از وزن ژئوپلیتیک (حاصل برآیند نیروها و عوامل مثبت و منفی در قدرت ملی است) حاصل می‌گردد. هرچقدر وزن ژئوپلیتیک یک کشور مثبت‌تر باشد منزلت و اعتبار عمومی آن کشور بین سایر کشورها اعم از بزرگ‌تر، هم‌تراز یا کوچک‌تر بیشتر می‌شود و هراندازه اعتبار و منزلت افزایش یابد همان اندازه فرصت‌های جدید قدرت مرئی یا نامرئی برای اثرگذاری عینی و ذهنی بر فرآیندها، تصمیم‌سازی‌ها، اقدامات و رفتارها در مقیاس‌های مختلف محلی و همسایگی، منطقه‌ای و جهانی فراهم می‌آید و کشور می‌تواند به تدریج در جایگاه مدیریت و رهبری فرآیندها و کنش‌های جمعی قرار گیرد و نقش سیاسی و بین‌المللی محوری ایفا کند. ژئوپلیسین‌ها این فرایند را منزلت (جایگاه) ژئوپلیتیک تعریف می‌کنند. (بیک، ۱۳۹۸: ۱۲۱)

سرزمین! بخشی از فضای سطح زمین که توسط فرد، گروه انسانی و یا یک دولت به تصرف درآمده باشد. در ارتباط با دولت مستقل مفهوم سرزمین با حاکمیت و کنترل قانونی همراه با مرزهای مشخص پیوند می‌خورد. سرزمین فضای جغرافیایی است که با تصوراتی از قدرت، تسلط و مالکیت آمیخته است (Jones, 2004: 175).

وابستگی ژئوپلیتیکی^۱ عبارت است از وابستگی منافع و اهداف ملی یک کشور یا بازیگر سیاسی به ارزش‌ها و مزیت‌های جغرافیایی کشورها و بازیگران سیاسی دیگر (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۱۴۶).

پیشینه شناسی

کرم‌الله رضایی در رساله دکتری خود با عنوان نقش استراتژیک شرق تنگه‌ی هرمز در امنیت ملی و تدوین سیاست دفاعی مرتبط با آن در پاسخ به سؤال اصلی تحقیق (آیا سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران برای تهدیدات آینده خلیج فارس و شمال اقیانوس هند «با توجه به نقش راهبردی شرق تنگه هرمز» مناسب است) به این نتیجه رسیده است که؛ منطقه خلیج فارس و شمال اقیانوس هند مناسب‌ترین منطقه برای حضور نیروهای فرا منطقه‌ای به‌ویژه آمریکا جهت تأمین منافع و رویارویی با قدرت‌های آینده در آسیا در قرن بیست و یکم می‌باشد. در واقع او خواسته است بگوید که تنگه هرمز به‌عنوان یک واحد جغرافیایی بر امنیت ملی کشور اثر مثبت و منفی دارد.

دکتر جی جانسون^۲ در مقاله‌ای تحت عنوان ژئوپلیتیک خاورمیانه موثر بر هژمونی قدرت‌های بزرگ که در فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک که در سال ۲۰۱۸ به چاپ رسیده است اشاره می‌کند که هژمونی آمریکا در منطقه خاورمیانه وابسته به انرژی و موقعیت این منطقه است. او معتقد است وجود رقابت دائمی قدرت‌های بزرگ در منطقه خاورمیانه (غرب آسیا) ضمن آنکه مصالحه بر سر منافع را برای قدرت‌های بزرگ دشوار کرده، با کشاندن رقابت‌های قدرت‌های بزرگ از سایر مناطق به این منطقه و تسری دادن آن‌ها به درون شکاف‌ها و منازعات منطقه‌ای باعث تعمیق رقابت‌ها در منطقه و تشدید شکاف‌ها و منازعات کشورهای این منطقه‌ای شده است. او بیان می‌کند اگر یک مدیریت همسو در

^۱ Geopolitical Dependency

^۲ G. Janson

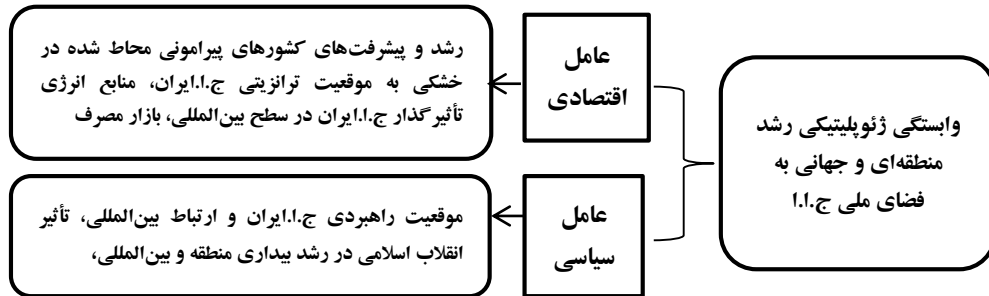
منطقه خارومیانه وجود داشت جهان امروز، بزرگترین بازیگران قطب اقتصادی را در این منطقه شاهد بود.

الکساندر دوگین در سال ۱۹۹۹ م در مقاله خود تحت عنوان وابستگی‌های ژئوپلیتیکی روسیه به کشورهای تازه استقلال یافته این‌گونه نتیجه می‌گیرد که؛ منافع روسیه به فضای کشورهای پیرامونی خود از جمله اوکراین وابسته است. او معتقد است روسیه برای حفظ هژمونی خود ناچار به دسترسی سواحل شمال شرق و شمال دریای سیاه، منافع بیولوژیک و انرژی دریای خزر و آسیای مرکزی است. او ادامه می‌دهد وابستگی ژئوپلیتیکی روسیه به فضای سرزمینی شوروی سابق اجبار می‌کند که: اوکراینی‌ها درک کنند که روسیه آنها را به ایجاد یک قدرت روسی جدید و بزرگ فرا می‌خواند، همچنان بلاروسی‌ها، قزاق‌ها، ارمنی‌ها، آذربایجانی‌ها، گرجستانی‌ها و همه دیگر کشورهای استقلال یافته نه تنها با روسیه بودند و هستند بلکه با روسیه خواهند بود. او در انتهای این مقاله به این مطلب اشاره می‌کند افزایش وابستگی اقتصاد اروپا به ظرفیت‌های اقتصادی روسیه و کشورهای حوزه قفقاز و آسیای مرکزی روز به روز در حال افزایش می‌باشد

چارچوب نظری تحقیق^۱

محققین در این پژوهش ذهن خود را به عواملی که دارای ظرفیت‌های مرتبط با موضوع تحقیق می‌باشند، معطوف نموده و از درگیر کردن ذهن و اندیشه خود به تقسیم‌بندی‌های اعتباری و قیود مرسوم که برای تعیین عوامل و موضوعات ژئوپلیتیک رایج است، پرهیز می‌نماید. ریوندی در رساله دکتری خود پدیده وابستگی منطقه‌ای و جهانی را به فضای جغرافیایی یک سرزمین بیشتر تابع دو عامل سیاسی و اقتصادی قلمداد نموده است. بنابراین نظریه فوق مبنای این پژوهش قرار گرفته است.

محققین بر اساس بررسی پیشینه‌های تحقیق، ادبیات مرتبط و نظر خبرگان برای تحلیل عامل اقتصادی موارد رشد و پیشرفت‌های کشورهای پیرامونی محاط شده در خشکی به موقعیت ترانزیتی ج.ا.ایران، منابع انرژی تأثیرگذار ج.ا.ایران در سطح بین‌المللی، بازار مصرف و در عامل سیاسی موقعیت راهبردی ج.ا.ایران و ارتباط بین‌المللی، تأثیر انقلاب اسلامی در رشد بیداری منطقه و بین‌المللی بررسی و تحلیل خواهند نمود. بنابراین چارچوب نظری این برابر شکل شماره یک می‌باشد

شکل شماره ۱: چارچوب نظری

الف) مطالعات کتابخانه‌ای

- عامل اقتصادی

۱) رشد و پیشرفت‌های کشورهای پیرامونی محاط شده در خشکی به موقعیت ترانزیتی ج.ا.ایران: استفاده از خاک ایران برای ترانزیت کالا از جنوب به شمال و برعکس به زمان‌های بسیار دور در تاریخ برمی‌گردد. حتی قبل از آنکه در سال ۱۴۹۷م و اسکودوگاما راه دریایی هندوستان را کشف کند، تاجران روس از طریق دریای خزر و راه‌های ایران با شبه‌قاره هند دادوستد تجاری داشتند. در اواسط قرن شانزدهم میلادی روس‌ها کوشیدند از طریق کارگزاران انگلیسی خود مأمور شرکت تجاری مسکو، راه ترانزیتی از طریق دریای خزر و ولایات شمالی ایران را برقرار کنند تا بدان وسیله با تجار پرتغالی که تجارت ابریشم از راه‌های آبی خلیج فارس به اروپا را در انحصار داشتند، رقابت کنند. از آن زمان به بعد رقابت‌های سیاسی - اقتصادی میان روس و انگلیس،

برای دستیابی به راه‌های ترانزیتی از طریق خاک ایران به شرق، غرب و جنوب، تاریخ پرفرازونشیب این منطقه را رقم زدند (بیک، ۱۳۹۵: ۲۲۱).

غرض از اشاره اجمالی به توجه روس‌ها از زمان تزارها و پس از آن از دوران اتحاد جماهیر شوروی به این منطقه، ویژگی خاصی سرزمین ایران به عنوان یک منطقه حایل و راه عبور بین آب‌های آزاد جنوب و سرزمین گسترده آسیای مرکزی و قفقاز می‌باشد. انگلستان نیز با تأسیس کمپانی هند شرقی، راه تجارت از طریق خلیج فارس را به وسیله کشتی‌های تجاری خود و تجارت نواحی شمال ایران در شرق و غرب دریای خزر و از مسیر خاک روسیه با اروپا را باز نمود. (احمدی‌پور، ۱۳۸۹: ۹۲)؛ محصول این تحرکات و رقابت‌ها، از یک سو دوره اول جنگ‌های ایران و روس بود که با معاهده گلستان (۱۲ اکتبر ۱۸۱۳م) خاتمه یافت و دوره دوم آن با معاهده سیاسی - تجاری ترکمن‌های (۱۰ فوریه ۱۸۲۸م) موجب از دست رفتن سرزمین‌های شمالی ایران شد که مرزهای کنونی جمهوری‌های تازه استقلال یافته بعد از فروپاشی شوروی را تشکیل می‌دهد.

جمهوری‌های غرب دریای خزر (آذربایجان، ارمنستان، گرجستان) نیز هم به نحوی محیط در خشکی هستند، ولی علی‌الاصول اولویت دسترسی آن‌ها به آب‌های آزاد از طریق جمهوری گرجستان به دریای سیاه خواهد بود و ایران در اولویت بعدی قرار می‌گیرد (تقوی اصل، ۱۳۸۷: ۲۰۶).

مسئله ترانزیت کشورهای پیرامون دریای خزر از طریق بهره‌گیری از راه‌ها و خطوط ترانزیتی ایران بیشتر متضمن مزایا و مزیت‌های مسلم اقتصادی است که همواره دستیابی به آب‌های گرم جنوب برای احتراز از تنگناهای استراتژیکی دریای سیاه، مدیترانه، بحر احمر و مسیر بسیار طولانی برای رسیدن به اقیانوس هند را به عنوان یک آرمان مطرح کرده است. البته جمهوری فدراتیو روسیه که یک کشور ساحلی به تعبیر حقوقی است نیز به علت شرایط خاصی اقلیمی بندرها شمال و طولانی بودن نیل به بندرها شرق و غرب، همواره به ایران به عنوان راه ارتباطی کوتاه به خلیج فارس، دریای عمان و اقیانوس هند نگرسته است و اگر قرار باشد در آینده این جمهوری مراودات بازرگانی خود را با کشورهای منطقه

اقیانوس هند و شرق آفریقا گسترش دهد، بدون شک باید از خطوط ترانزیتی ایران استفاده کند (کامران و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۹).

همچنین اصولاً توسعه اقتصادی - اجتماعی کشورهای بدون ساحل و محاط در خشکی عمدتاً در گروه دسترسی آنان به دریاهای آزاد از طریق مواصلات ترانزیتی کشورهای مجاور ساحل می باشد و این کشورها به جهت مرادات بازرگانی خود با کشورهای منطقه اقیانوس هند، ژاپن، قاره آمریکا و آفریقا و کشورهای عربی، بدون شک باید از خطوط ترانزیت ایران استفاده نمایند، این نیاز یک مزیت استراتژیکی و اقتصادی مهم برای ایران می باشد (بیک، ۱۳۹۵: ۱۸۹).

کشورهای دیگر جهان که مایل به گسترش مناسبات اقتصادی با کشورهای این حوزه هستند چاره‌ای جزء استفاده راه‌های زمینی و یا فضای کشورهای ایران، چین، ترکیه، افغانستان، روسیه و گرجستان ندارند و جالب اینکه در بین کشورهای یادشده ایران در یک موقعیت ارتباطی ویژه‌ای قرار دارد. چین با بخشی از آسیای مرکزی هم‌مرز است و درعین حال باید در نظر داشت راه‌های ارتباطی این منطقه جغرافیایی با چین، نسبتاً دور است. افغانستان درگیر جنگ داخلی است و مهم‌تر آن‌که خود کشور افغانستان محاط می باشد. گرجستان نیز به دلیل درگیری‌های داخلی از یک طرف و نداشتن ارتباط آبی با کشورهای ساحلی دریای خزر از طرف دیگر با مشکل مواجه است (نامی، ۱۳۸۹: ۹۱).

روسیه خود همیشه از نظر تاریخی، مشکل دسترسی به آب‌های آزاد را داشته است که کانال ولگا - دن که می‌توانست تا اندازه‌ای از این مشکل بکاهد نیز به دلیل ذیل مناسب نیست. کانال ولگا - دن یک رود مصنوعی است که دریای خزر را به دریای سیاه ارتباط می‌دهد. عمق آب در این کانال ۳/۵ متر است و حداکثر ظرفیت عبور کشتی در شرایط بهینه ۴۰۰۰ تن است این کانال به علت پایین بودن سطح آب دریای خزر (به‌اندازه ۳۷ متر) نسبت به دریای سیاه و آب‌های آزاد از هفت حوضچه تشکیل شده است که به ترتیب کشتی وارد هر یک از این حوضچه‌ها شده و سپس با تطابق سطح وارد حوضچه دیگری می‌گردد تا مسیر را طی کند. به این ترتیب عبور یک کشتی در شرایط خاصی حدود ۷ الی ۸

روز طول می‌کشد و در چند ماه از سال نیز این کانال به علت یخبندان قابل استفاده نمی‌باشد. (بیک، ۱۳۹۵: ۱۹۳)؛ همچنین به ظاهر به علت وجود تأسیسات نظامی در اطراف این کانال در حال حاضر روس‌ها تمایل زیادی در جهت استفاده از آن را ندارند. تنها ایران می‌ماند که با کشورهای ساحلی دریای خزر از طریق خاک و دریا ارتباط دارد و این امکان ارتباطی در سطح بین‌المللی قابل تعمق و بررسی است.

پدیده دومی که در سطح بین‌المللی متأثر از ژئوپلیتیک ایران در منطقه خزر جلب توجه می‌کند، مقوله ادغام در سیستم اقتصادی بین‌المللی است. بدون استفاده از خطوط ارتباطات ایران، استفاده کشورهای این منطقه از سیستم اقتصاد بین‌الملل بسیار کند است (نامی، ۱۳۸۹: ۱۲۷).

منابع انرژی تأثیرگذار ج.ا.ایران در سطح بین‌المللی

۱) منابع و معادن: ارزش حقیقی و واقعی هر کشوری بستگی به فراوانی و کیفیت

منابعش دارد. ثروت یک کشور وابسته به طرز استفاده از منابع و تولیدات خود است. در کشور ایران بعد از کشف نفت، این انرژی به‌عنوان یک عامل جهت رقابت قدرت‌های خارجی تبدیل شد. با توجه به اینکه کشور ایران یکی از غنی‌ترین کشورها از لحاظ خیلی از منابع است به‌ویژه نفت و گاز که در حال حاضر مورد توجه جهانیان است؛ این منابع به‌عنوان یک عامل مهم ژئوپلیتیک در سرنوشت سیاسی ایران در دوره‌های قبل از انقلاب بوده است (تقوی اصل، ۱۳۸۷: ۵۸).

ایران کشوری دارای ذخایر وسیع و فراوان معدنی شامل، زغال‌سنگ، سنگ آهن، سنگ مس و دیگر ذخایر معدنی فلزی و غیرفلزی و نیز سنگ‌های ساختمانی و تزئینی است، به طوری که وجود این ذخایر، ایران را به یکی از کشورهای معدنی عمده جهان تبدیل کرده است (کمالی، ۱۳۹۳: ۱۵۶).

۲) انرژی ایران: ایران سرزمینی پهناور و دارای ذخایر وسیع و فراوان نفت، گاز طبیعی

می‌باشد به طوری که وجود این ذخایر، ایران را به یکی از کشورهای عمده جهان در منابع انرژی تبدیل کرده است. ذخایر نفت خام ایران، بسیار غنی است به طوری که حدود

۱۵۸ میلیارد بشکه آن به صورت اولیه و ثانویه قابل دستیابی است. ایران از لحاظ ذخایر نفتی بعد کشورهای عربستان، کانادا و ونزوئلا در ردیف چهارم قرار دارد. (مریدی، ۱۳۸۱: ۹۰)؛ ذخایر گاز ایران در سال ۲۰۱۱م برابر با ۱۰۴۶ تریلیون فوت مکعب برابر با ۲۹/۶ تریلیون متر مکعب در جایگاه دوم بعد از روسیه قرار دارد. میزان ذخایر گاز طبیعی ایران بیش از ۱۶ درصد مجموع ذخایر طبیعی متعارف جهان می‌باشد (صفوی به نقل از بیک، ۱۳۹۵: ۱۸۸).

میدان‌های گاز ایران از مهم‌ترین میدان‌های گازی دنیا محسوب می‌شوند. از جمله میدان گازی «پارس جنوبی» که بین ایران و قطر مشترک است و میزان ذخایر بخش ایرانی آن ۱۰۰ تریلیون فوت مکعب برآورد شده است. ایران به‌طور کلی ۳۲ میدان گازی دارد که ۲۶ میدان در خشکی و ۶ میدان در دریا قرار گرفته‌اند و در این میدان‌ها چاه‌های زیادی حفاری شده‌اند که در حال حاضر، حدود ۱۲۰ حلقه آنها فعال هستند. از مهم‌ترین منابع گازی مستقل ایران می‌توان از حوزه‌های پارس جنوبی- پارس شمالی، خانگیران، نار، کنگان، آغاز، دالان، سازند حوف و میدان مسلمان نام برد (مریدی، ۱۳۹۱: ۱۱۰).

- عامل سیاسی

۱) **موقعیت راهبردی ج.ا.ایران و ارتباط بین‌المللی:** کشور ایران دارای پنج امتیاز موقعیتی است: ۱. این کشور متصل به موقعیت بری اوراسیا است. ۲. به سبب دارا بودن سواحل طولانی در خلیج فارس و دریای عمان از موقعیت بحری برخوردار است. ۳. به لحاظ در اختیار داشتن تنگه استراتژیک هرمز، دارای موقعیت گذرگاهی است (تقوی اصل، ۱۳۸۷: ۵۴). ۴. موقعیت ترانزیتی که در شمال کشور بعد از فروپاشی کشور شوروی به وجود آمد، بر اهمیت ژئوپلیتیک ایران افزود، چراکه نزدیک‌ترین و اقتصادی‌ترین و امن‌ترین مسیر ترانزیت کالا و انرژی از ایران است، که اگر بسترهای مناسب حمل‌ونقل فراتر از شعارها توسعه بنیادی یابند، می‌توان به آینده این فرصت خوشبین بود. (شجاع و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۶)؛ ۵. از لحاظ ژئوپلیتیک با توجه به این‌که آسیای جنوب غربی در حقیقت منطقه‌ی واسطه بین سه قاره‌ی آسیا، اروپا و آفریقا است و ایران نیز در این منطقه واقع شده، به نحو شدیدی از حوادث این سه قاره متأثر می‌باشد، لذا هر نوع واقعه‌ای که در این قاره‌ها به وقوع بپیوندد و

یا روابط سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی بین این سه قاره به گونه‌ای بر ایران تأثیر خواهد گذاشت (نوذری، ۱۳۹۱: ۱۱۳).

اهمیت جایگاه ایران در نظریات ژئوپلیتیک به‌طور عمده ناشی از این واقعیت است که این کشور، از طریق خلیج فارس و دریای عمان، به دریای آزاد راه دارد و دارای موقعیت گذرگاهی است و علاوه بر اینکه بخش‌های شمالی ایران جزو سرزمین قلب محسوب می‌شده، تمام فلات ایران نیز نقش حاشیه‌ای سرزمین قلب را داشته است.

ماهان درباره اهمیت خلیج فارس می‌گوید «کنترل خلیج فارس به وسیله یک دولت خارجی با نیروی دریایی قابل توجه و کشتی‌های جنگی که دارای بندر نظامی نیرومند باشد باعث تسلط بر تمام راه‌هایی که به خاور دور، هندوستان و استرالیا منتهی می‌شود خواهد شد» (اطاعت به نقل از بیک، ۱۳۹۵: ۳۲). اتصال مرزهای شمالی ایران به سرزمین بری و موقعیت جغرافیایی خلیج فارس نیز ارزش ژئوپلیتیک خاصی به این کشور بخشیده است. موقعیت خاص ایران (از دو سوی شمال و جنوب به دریا منتهی می‌شود). باعث شده در مرکز ثقل یکی از بزرگ‌ترین شبکه ارتباطی جهان قرار بگیرد و هم چون پلی اروپا را به خاور دور و کشورهای آسیای مرکزی و ماوراء قفقاز را به جنوب وصل می‌کند. (نوذری، ۱۳۹۱: ۱۱۳)؛ از دیدگاه اسپایکمن، سواحل ایران در خلیج فارس و تنگه هرمز در موقعیت ریملند واقع شده است و لذا امکان برخورد دو قدرت بری و بحری را فراهم می‌کند. بر همین اساس، در اوایل قرن بیستم، ایران نقش حائل بین روسیه و انگلستان را بازی می‌کرد و از مهم‌ترین کانون‌های رقابت جهانی به شمار می‌رفت. سپس از جنگ جهانی دوم و شکل‌گیری نظامی دوقطبی بر اهمیت این جایگاه افزوده شد. با الهام از اندیشه‌های مکیندر و اسپایکمن، سیاست تحدید و محور سازی توسط جرج کنن ارائه شد و ایران نقش دفاعی برای قدرت بحری را یافت و یکی از حلقه‌های مهم سیاست جلوگیری از نفوذ به حساب آمد (تقوی اصل، ۱۳۸۷: ۵۰).

جدول ۱: جایگاه ژئوپلیتیک ایران در حال حاضر (بیک، ۱۳۹۸: ۲۲۲)

عناوین		جایگاه ایران	
نظریات جهانی ژئوپلیتیک		بر اساس نظریه دریایی ماهان، از طریق خلیج فارس و دریای عمان، دارای موقعیت ساحلی است و با در اختیار داشتن تنگه هرمز از موقعیت گذرگاهی و راهبردی بهره‌مند است. بر طبق نظریه میکندر و اسپایکمن، بخشی از سرزمین ایران جزو سرزمین قلب است و بقیه آن نقش حاشیه‌ای دارد.	
موقعیت		ارتباط‌دهنده سه قاره اروپا، آفریقا و آسیاست؛ نقش ارتباطی در راهبردهای بری و بحری دارد و دارای موقعیت ساحلی و گذرگاهی (راهبردی) است.	
وسعت		۱۶۴۸۱۹۵ کیلومتر مربع (شانزدهمین کشور جهان)	
مرزها	Geopolitical	همسایگی با قدرت‌های جهانی روسیه و آمریکا (به لحاظ قرار گرفتن پایگاه‌های نظامی این کشور دورادور ج.ا.ایران) در مرزهای خشکی و آبی، همسایگی با مجموع کشورهای حوزه خزر به جز روسیه (به صورت یک قدرت منطقه‌ای اقتصادی) در مرزهای دریایی و خشکی، همسایگی با قدرت منطقه‌ای ترکیه در مرزهای خشکی و مجموع کشورهای حوزه خلیج فارس (به صورت یک قدرت منطقه‌ای اقتصادی) در مرزهای دریایی.	
		شبکه آب‌ها	دسترسی به دریای آزاد جنوب (گرم) از طریق خلیج فارس و تنگه هرمز و دریای عمان، دارای مرز ساحلی با دریای خزر، دارای رودخانه‌های قابل توجه (مرزی، داخلی).
		ناهمواری‌ها	دارای رشته کوه‌های البرز و زاگرس و موقعیت مناسب دفاعی با پستی و بلندی‌های زیاد
جمعیت و هرم سنی		چهارضلعی نامنظم که قطر بزرگ آن ۲۲۱۰ کیلومتر و قطر کوچک آن ۱۴۰۰ کیلومتر دارای هرم سنی تاحدودی جوان بوده که به دلیل افزایش امید به زندگی در حال گذر به میان‌سالی است	
منابع		حدود ۱۰ درصد منابع را در اختیار داد که عمده‌ترین آنها نفت و گاز	
باقت سیاست و اجتماعی		از نظر عقیدتی تأثیر زیادی بر کشورهای مسلمان منطقه دارد. جهان‌بینی حاکم بر انقلاب اسلامی، امروزه به عنوان عامل حرکت جنبش‌های اسلامی مطرح است.	

۲) تأثیر انقلاب اسلامی در رشد بیداری منطقه و بین‌المللی: گفتمان بیداری اسلامی

چشم‌انداز راهبردی است که ایران درصدد مطرح کردن آن در میان مسلمانان است تا از این طریق بتواند آن‌ها را از مدل غربی حکومت روی‌گردان کرده است و به سمت احیای اندیشه اسلامی رهنمون سازد.

ثمرات گسترده انقلاب اسلامی را می‌توان به‌وضوح در شکل‌گیری قیام‌های متعدد در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا شاهد بود. قیام‌هایی که ریشه در فطرت پاک انقلابیون و مبارزه ایشان با استکبار جهانی در منطقه دارد.

با گسترش موج بیداری اسلامی در سرتاسر منطقه خاورمیانه، معادلات سیاسی و راهبردی جنوب غرب آسیا دچار دگرگونی اساسی شده است و هندسه جدید قدرت در این منطقه در حال شکل‌گرفتن است. بی‌شک از مهم‌ترین بازیگران هویت‌ساز و تأثیرگذار در منطقه خاورمیانه دولت جمهوری اسلامی ایران بوده است. به تعبیر گابریل بن دور، ایران تنها دولت اسلامی واقعی در جهان اسلام است که بر پایه ارزش‌های اسلامی قرار دارد و توانایی مدیریت یک دولت مدرن بر پایه اسلام را دارد. این امر موجب ترویج این ایده نیز شده است که مدل دولت اسلامی می‌تواند به‌عنوان بهترین گزینه در مقابل دولت‌های استبدادی قرار گیرد. در واقع به‌واسطه پیروزی انقلاب برآمده از مذهب و احیای نقش دین در ساختار سیاسی موجی از تجدید حیات اسلامی در کشورهای دیگر به وقوع پیوست، به‌گونه‌ای که متفکرانی مانند اقبال لاهوری، ایران را راه قرارگاه آینده حرکت اسلامی معرفی نمودند. جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان بازیگری که ظرفیت اصیل انگاره‌های اسلامی و درعین‌حال مردم‌محور و توانایی ورود به بازی قدرت با قواعد جدید غیرعربی را دارا است، با بهره‌گیری از گفتمان اسلام سیاسی در حال تبدیل‌شدن به قدرت برتر در منطقه خاورمیانه هست (زهرانیان، ۱۳۹۶: ۴۶) انقلاب اسلامی با تأثیری که بر مجاهدین افغانی در مقابله شجاعانه با شوروی‌ها و بر نظامیان مسلمانی که از آسیای مرکزی و قفقاز به افغانستان آورده می‌شوند و انتقال و گسترش این تأثیرات به جامعه آن کشور داشت زمینه فروپاشی شوروی را فراهم کرد. مهم‌ترین نوآور انقلاب اسلامی این بود که ساختار نظام بین‌الملل را که بر اساس ابزار قدرت مادی شکل‌گرفته بود با تکیه بر ابزار معنوی قدرت بر هم زد و نشان داد که می‌توان با تکیه بر ارزش‌های اسلامی حرکت‌های توده مردم به قدرت رسیده و جامعه را اداره کرد. در این میان تأثیر انقلاب اسلامی بر ملت فلسطین و لبنان بیش از همه چشمگیر است. در جنگ ۳۳ روزه نظام سلطه امیدواری

زیادی داشت که با شکست و نابودی حزب‌الله در حقیقت ضربه‌ای جدی به حرکت و جنبش در حال رشد سلطه ستیزان به رهبری ایران اسلامی وارد نماید که با ناکامی جدی مواجه گردید. پیروزی انقلاب اسلامی و به دنبال آن پیروزی مقاومت لبنان در سال ۱۹۸۲ روح تازه‌ای در جان‌های ملت فلسطین دمید و انتفاضه اول و دوم را خلق کردند و برای اولین بار ملت فلسطین نه در پای میز مصالحه بلکه در سایه مقاومت و جهاد و شهادت این رژیم را وادار به عقب‌نشینی کردند و دولت فلسطین را در کنترل گرفتند. با توجه به شرایط جدید منطقه پیروزی لبنان غزه و موفقیت‌های ارتش سوریه بر مخالفان سوریه حمایت کشورهای چین، روسیه، عراق، لبنان، مصر و... از مواضع ایران در مورد سوریه بیداری اسلامی در منطقه و جدایی مصر، تونس، لیبی و یمن از سلطه امریکا نمونه‌هایی از تأثیر انقلاب اسلامی بر توزیع قدرت در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای است. از جمله تأثیرات انقلاب اسلامی به چالش کشیدن و زیر سؤال بردن ساختار سیاسی و کارکرد نظام بین‌الملل، بی‌اعتباری نظام دوقطبی حاکم بر جهان و ارائه راه، جهانی‌سازی مبارزه با صهیونیسم تغییر راهبردهای منطقه‌ای دو ابرقدرت فروپاشی اتحاد شوروی بیداری اسلامی در منطقه و جهان (رضایور، ۱۳۹۳: ۲۳).

ب) مطالعات میدانی

برای جمع‌آوری داده‌های تحقیق، علاوه بر جمع‌آوری به روش کتابخانه‌ای، از روش میدانی با ابزار مصاحبه نیز بهره گرفته شد. لذا جمع‌بندی مصاحبه با صاحب‌نظران در خصوص مؤلفه‌ها و شاخص‌های اثرگذار در رابطه با عنوان تحقیق به شرح ذیل عبارتند از:

۱. وابستگی و تعامل اقتصادی با مناطق پر ارز ج.ا.ایران به داخل کشور از قبیل ترانزیت کالا، صادرات انرژی، انرژی برق و انرژی فسیلی، تبادل کالا و بازارچه مرزی، استفاده مشترک از آب‌های مرزی و ...

۲. وجود بستر و ظرفیت‌های اقتصادی فراوان در کشور.

۳. وجود مؤلفه‌های انرژی و امکان تأمین برخی کشورهای پیرامونی.

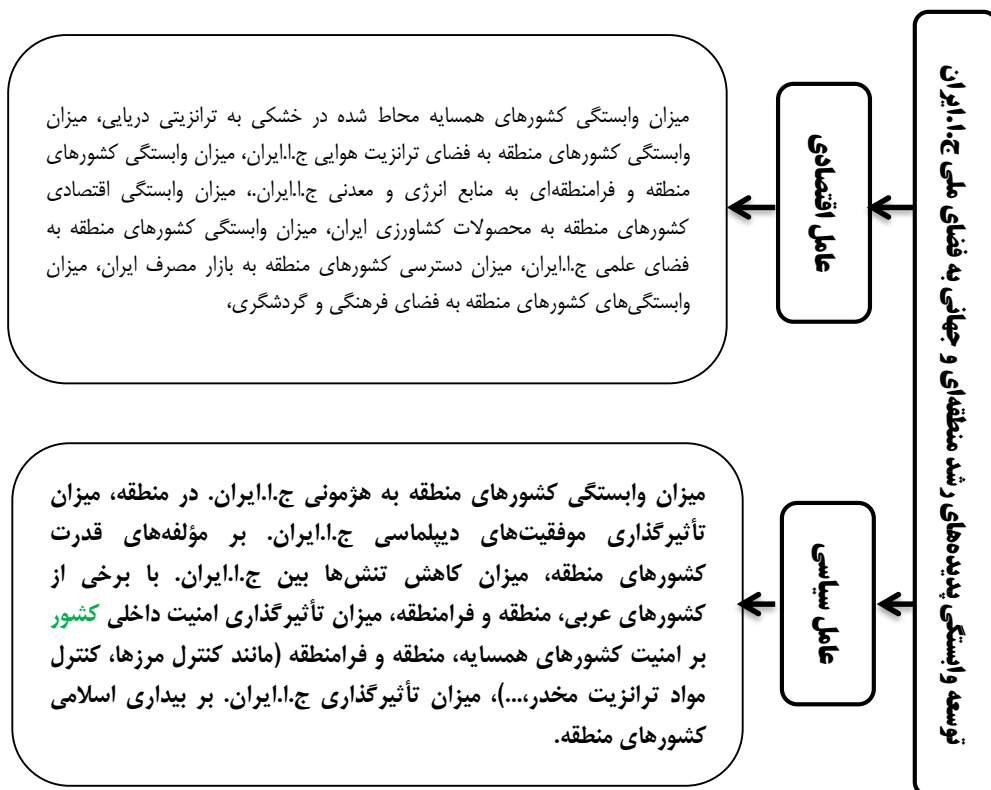
۴. ظرفیت‌های کشاورزی و غذایی در ایران.
۵. موقعیت ممتاز ترانزیتی ایران (کریدور شمال جنوب، جاده ابریشم از چین به غرب، هند به آسیای میانه و ...).
۶. عضویت مؤثر ایران در سازمان‌های منطقه‌ای مانند سازمان کنفرانس اسلامی، اوپک، شانگهای، اکو، آستانه و ... سیاست استکبارستیزی و انقلابی ایران که مورد توجه مردم منطقه قرار گرفته است (رادان، ۱۳۹۷).
۷. عامل ترانزیتی شرق به غرب.
۸. عوامل اتصال بری به بحری (کشورهای محصور در خشکی در شمال ایران به آب‌های آزاد جنوب).
۹. منابع انرژی فسیلی ج.ا.ایران (بوالحسنی، ۱۳۹۷).
۱۰. موقعیت ترانزیتی ج.ا.ایران.
۱۱. منابع انرژی و معدنی ج.ا.ایران.
۱۲. موقعیت راهبردی ج.ا.ایران.
۱۳. فضای گردشگری ج.ا.ایران.
۱۴. وجود عتبات عالیات مثل مشهد مقدس، قم و شیراز.
۱۵. پیشرفت‌های پزشکی و داشتن مراکز علمی معتبر.
۱۶. بازار مصرف بزرگ و نیروهای کار تولیدی زیاد.
۱۷. تأثیرگذاری موفقیت‌های دیپلماسی ج.ا.ایران بر مؤلفه‌های قدرت کشورهای منطقه.
۱۸. تأثیرگذاری امنیت داخلی بر امنیت کشورهای همسایه، منطقه و فرا منطقه (مثل کنترل مرزها، کنترل مواد ترانزیت مخدر، ...).
۱۹. ماهیت اصول‌گرایی و ضد غربی ج.ا.ایران باعث نزدیکی روسیه به ایران شده است (صفوی، ۱۳۹۷).
۲۰. موقعیت گذرگاهی و دسترسی جغرافیایی به مناطق پیرامونی در محور شمالی و جنوبی و شرقی و غربی.

۲۱. دسترسی به آب‌های آزاد و شبکه مناسب حمل‌ونقل جاده‌ای و ریلی.
۲۲. زیرساخت‌های اقتصادی از حیث ساختارهای اقتصادی تجاری و مالی و کارکردهای اقتصادی تولیدی و تجاری و خدمات.
۲۳. منابع طبیعی معدنی و کافی هیدروکربنی.
۲۴. نیروی انسانی تحصیل کرده و جویای کار.
۲۵. ثبات سیاسی و انجام نیروهای سیاسی و امنیتی به‌عنوان بازنگری مهم و منطقه‌ای.
۲۶. موقعیت ژئواستراتژیک، ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک منحصر به فرد و قابل اتکا.
۲۷. تجربه‌مند بودن در حوزه‌های مردم‌سالاری و ساختارهای مردمی سیاسی و اقتصادی نسبت به کشورهای منطقه‌ای (نامی، ۱۳۹۷).

چارچوب مفهومی

چارچوب مفهومی نوعی نمودار سازی برای متغیرهایی است که از چارچوب نظری تحقیق استخراج شده است. چارچوب مفهومی باید ۱- پاسخ به سؤال‌های تحقیق را به‌طور اجمال از نگاه محقق بیان کند، ۲- روابط بین متغیرهای تحقیق را مشخص کند. ۳- قابلیت سنجش در پرسشنامه‌های تحقیق را داشته باشد (بیک، ۱۳۹۵: ۲۷۳).

از آنجایی که محققین در این تحقیق به دنبال کشف مؤلفه و شاخص‌های توسعه وابستگی پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ا.ایران می‌باشند؛ لذا پس از بررسی ادبیات نظری، اسناد و مدارک و نظر خبرگان مؤلفه‌ها استخراج و شاکله چارچوب نظری تحقیق شکل گرفت. در مرحله بعد محقق متناسب با چارچوب نظری تحقیق محیط‌شناسی را انجام داده و زمانی که با کمبود ادبیات و اسناد و مدارک مواجه شد با مصاحبه با افراد متخصص علم ژئوپلیتیک و علوم دفاعی این نقیصه را برطرف تا سرانجام شاخص‌های تحقیق به شرح ذیل احصاء گردید.

شکل ۲: چارچوب مفهومی پژوهش

روش‌شناسی تحقیق

محققین با استفاده از روش زمینه‌یابی^۲ - توصیفی با رویکرد ترکیبی (کمی - کیفی) به اجرای تحقیق حاضر پرداخته‌اند. نوع تحقیق کاربردی می‌باشد. با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق، جامعه آماری با محدودیت افراد خبره و صاحب‌نظر مرتبط با عنوان، نیاز است تا جامعه تحقیق به صورت هدفمند از بین خبرگان نظامی و غیرنظامی و صاحب‌نظر

۱ Conceptual Framework

۲ Field and Case study

جغرافیای سیاسی در سطح نیروهای مسلح، دانشگاه‌های کشور و سازمان‌های مرتبط که دارای ویژگی‌های زیر باشند، انتخاب گردد:

دارای سابقه‌ی خدمت در مشاغل راهبردی و در جایگاه شغلی سرتیپی به بالا (در سطوح کشوری و لشکری)، آشنایی مناسب نیازهای دفاعی و علم ژئوپلیتیک داشته باشند، به‌عنوان مسئول در یکی از سازمان‌های کشور مرتبط با موضوع تحقیق در حال خدمت، یا خدمت نموده یا مدرس دانشگاه باشند، دارای فهم راهبردی باشند.

با توجه به این ویژگی‌ها، جامعه آماری به‌صورت هدفمند ۵۶ نفر صاحب‌نظر در این زمینه انتخاب گردید. به علت محدود بودن جامعه آماری، جامعه نمونه نیز منطبق با جامعه آماری تمام شمار است بنابراین جامعه نمونه تحقیق همان ۵۶ نفر می‌باشد. نوع آمار بکار رفته از نوع نا پارامتریک و برای تجزیه و تحلیل داده‌های از آمارهای توصیفی (مثل فراوانی، میانگین و.....) و از آمارهای استنباطی (مثل ضریب تعیین استاندارد، ضریب تعیین مسیر، بار عاملی و غیره) استفاده گردیده است. مقدار بار عاملی مورد قبول در این تحقیق بیش از ۰/۶ در نظر گرفته شده است.

روایی: برای تعیین روایی محتوایی و از ضریب لاوشه که یک آزمون از قضاوت متخصصان در این باره که سؤال‌های آزمون تا چه میزان معرف محتوا و هدف‌های پژوهش یا حوزه محتوایی هستند، استفاده می‌شود. با توجه به اینکه تعداد خبرگان و نظردهندگان برای این ارزیابی ۵۶ نفر بودند برای روایی بالا، مقدار قابل قبول ضریب بالاتر از ۰/۷۵ مدنظر قرار گرفت بنابراین گویه‌های که دارای ضریب کمتر از مقدار مزبور باشند حذف می‌شدند. این بدان معنی است که برای تائید هر گویه، حداقل ۵۰ نفر از ۵۶ نفر صاحب‌نظر باید آن گویه را مرتبط با شاخص برآورد نمایند. در این تحقیق کلیه صاحب‌نظران، ۷ شاخص عامل اقتصادی و ۵ عامل سیاسی را روا و جایز بر توسعه وابستگی پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ا.ایران دانسته‌اند اما نظر به داشتن عامل میزان وابستگی کشورهای منطقه به ظرفیت‌های درمانی کشور به عامل اقتصادی مزید شود که این مهم انجام شد.

پایایی: در این تحقیق از روش آلفای کرونباخ استفاده گردید، به طور کلی مقدار آلفای کمتر از ۰/۶ غیر قابل قبول، آلفای ۰/۷ تا ۰/۸ خوب، ۰/۸ تا ۰/۹ خیلی خوب و آلفای بالاتر از ۰/۹ بیانگر پایایی عالی ابزار سنجش است. لذا پایایی پرسشنامه برای عامل اقتصادی ۰/۷۲۵ و عامل سیاسی ۰/۸۴۵ مورد تأیید قرار گرفت.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

سؤالات تحقیق: مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤثر بر توسعه وابستگی پدیده‌های رشد

منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ا.ایران کدامند؟

جدول ۲: تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق

P Values	شاخص	بار عاملی	مؤلفه	ضریب مسیر	ابعاد
۰/۰۰۰	میزان وابستگی کشورهای همسایه محاط شده در خشکی به ترانزیتی دریایی.	۰/۷۷۳	عامل اقتصادی	۰/۹۶۳	ابعاد توسعه وابستگی پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ا.ایران
	میزان وابستگی کشورهای منطقه به فضای ترانزیت هوایی ج.ا.ایران	۰/۷۳۶			
	میزان وابستگی کشورهای منطقه و فرامنطقه‌ای به منابع انرژی و معدنی ج.ا.ایران	۰/۷۴۹			
	میزان وابستگی اقتصادی کشورهای منطقه به محصولات کشاورزی ایران	۰/۷۴۹			
	میزان وابستگی کشورهای منطقه به فضای علمی ج.ا.ایران	۰/۸۱۵			
	میزان دسترسی کشورهای منطقه به بازار مصرف ایران	۰/۷۵۸			
	میزان وابستگی‌های کشورهای منطقه به ظرفیت‌های فرهنگی و گردشگری	۰/۷۰۲			
میزان وابستگی‌های کشورهای منطقه به ظرفیت‌های درمانی کشور	۰/۸۴۸				
۰/۰۰۰	میزان وابستگی کشورهای منطقه به هژمونی ج.ا.ایران	۰/۷۴۳	عامل سیاسی	۰/۸۸۳	
	میزان تأثیرگذاری موفقیت‌های دیپلماسی ج.ا.ایران بر مؤلفه‌های قدرت کشورهای منطقه	۰/۸۰۱			
	میزان کاهش تنش‌ها بین ج.ا.ایران با منطقه و فرا منطقه	۰/۸۲۷			
	میزان تأثیرگذاری امنیت داخلی بر امنیت کشورهای همسایه، منطقه و فرا منطقه (مثل کنترل مرزها، کنترل مواد ترانزیت مخدر،...)	۰/۷۶۹			
	میزان تأثیرپذیری بیداری اسلامی از ج.ا.ایران	۰/۸۴۸			

جدول بالا بیانگر آن است که:

۱. **مؤلفه اقتصادی:** با ضریب مسیر $0/963$ بر بعد توسعه وابستگی پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی جمهوری اسلامی ایران مؤثر بوده و با توجه به مقدار P Values که $0/000$ می‌باشد، این مسیر با اطمینان $0/99$ معنادار می‌باشد. همچنین این مؤلفه توسط ۸ شاخص تبیین شده که بار عاملی هر کدام از شاخص‌ها بیشتر از $0/7$ بوده و لذا هر یک از شاخص‌ها از قدرت تبیین خوبی برای مؤلفه عوامل اقتصادی برخوردارند.

۲. **مؤلفه سیاسی:** با ضریب مسیر $0/883$ بر بعد توسعه وابستگی پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی جمهوری اسلامی ایران مؤثر بوده و با توجه به مقدار P Values که $0/000$ می‌باشد، این مسیر با اطمینان $0/99$ معنادار می‌باشد. همچنین این مؤلفه توسط ۵ شاخص تبیین شده که بار عاملی هر کدام از شاخص‌ها بیشتر از $0/7$ بوده و لذا هر یک از شاخص‌ها از قدرت تبیین خوبی برای مؤلفه عوامل سیاسی برخوردارند.

نتیجه‌گیری

نتیجه تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق برای پاسخ به سؤالات تحقیق (مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤثر بر وابستگی ژئوپلیتیکی رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ا.ایران کدامند) به شرح ذیل است.

- **مؤلفه اقتصادی: جامعه آماری اعتقاد دارد این مؤلفه با ضریب مسیر $0/963$ و سطح اطمینان 99% بر بعد وابستگی ژئوپلیتیکی رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی جمهوری اسلامی ایران مؤثر و معنادار است.** همچنین این مؤلفه توسط ۸ شاخص سنجیده می‌شود که بار عاملی هر کدام از شاخص‌ها بیشتر از $0/7$ بوده و لذا هر کدام از شاخص‌ها از قدرت سنجش خوبی برای مؤلفه عوامل اقتصادی برخوردارند. از نگاه جامعه آماری ترتیب این ۸ شاخص عبارت است از؛

- میزان وابستگی‌های کشورهای منطقه به ظرفیت‌های درمانی کشور
- میزان وابستگی کشورهای منطقه به فضای علمی ج.ا.ایران

- میزان وابستگی کشورهای همسایه محاط شده در خشکی به ترانزیتی دریایی.
- میزان دسترسی کشورهای منطقه به بازار مصرف ایران
- میزان وابستگی اقتصادی کشورهای منطقه به محصولات کشاورزی ایران
- میزان وابستگی کشورهای منطقه و فرامنطقه‌ای به منابع انرژی و معدنی ج.ا.ایران
- میزان وابستگی کشورهای منطقه به فضای ترانزیت هوایی ج.ا.ایران
- میزان وابستگی‌های کشورهای منطقه به ظرفیت‌های فرهنگی و گردشگری

- مؤلفه سیاسی: از دید جامعه تحقیق این مؤلفه با ضریب مسیر $0/883$ و سطح اطمینان 99% بر بعد توسعه وابستگی پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی جمهوری اسلامی ایران تأثیرگذار و نقش‌آفرین است. همچنین این مؤلفه توسط ۵ شاخص سنجیده شده که بار عاملی هر کدام از شاخص‌ها بیشتر از $0/7$ بوده و لذا هر کدام از شاخص‌ها از قدرت خوبی برای ارزیابی مؤلفه عوامل سیاسی برخوردارند. ترتیب این ۵ شاخص از نگاه جامعه‌آماری به شرح ذیل می‌باشد.

۱. میزان تأثیرپذیری بیداری اسلامی از ج.ا.ایران.
 ۲. میزان کاهش تنش‌ها بین ج.ا.ایران با منطقه و فرامنطقه.
 ۳. میزان تأثیرگذاری موفقیت‌های دیپلماسی ج.ا.ایران بر مؤلفه‌های قدرت کشورهای منطقه.
 ۴. میزان تأثیرگذاری امنیت داخلی بر امنیت کشورهای همسایه، منطقه و فرامنطقه (مثل کنترل مرزها، کنترل مواد ترانزیت مخدر،...).
 ۵. میزان وابستگی کشورهای منطقه به هژمونی ج.ا.ایران.
- در مقایسه بین مؤلفه‌های بعد وابستگی پدیده‌های رشد منطقه‌ای و جهانی به فضای ملی ج.ا.ایران، نکته حائز اهمیت این است که مؤلفه اقتصادی دارای ارتباط و همبستگی بالاتری نسبت به مؤلفه سیاسی بر این بعد دارد. این امر نشان می‌دهد؛ که به‌طور معمول ابتداء منافع شکل می‌گیرد و سپس سیاست‌های به دنبال تحقق منافع است بنابراین هرچقدر پدیده‌های اقتصادی منطقه‌ای و جهانی وابسته به فضای ج.ا.ایران، منفعت بیشتری برای بازیگران داشته

باشند به طور نسبی سیاست‌های اعمالی کشورها به دنبال کسب آنها است. این مهم می‌توان به ضریب امنیتی کشور را تقویت نماید البته به شرطی که بعد استمرار قدرت ملی در میزان قابل قبولی در سطح منطقه و حتی جهان ارتقاء یابد.

قطعاً در صورتی که قدرت ملی یک کشور در حد قابل قبولی نباشد و از استحکام درونی قدرت برخوردار نباشد ممکن است وابستگی‌های پدیده‌های منطقه‌ای و جهانی به فضای یک جغرافیایی یک کشور، نه تنها عامل پیشرفت نگردد بلکه باعث استعمار و به یغما رفتن ثروت کشور مخاطب شود.

پیشنهادها

- با توجه به اینکه در نتیجه این تحقیق ثابت شده است ظرفیت‌های اقتصادی کشور اولین عاملی است که وابستگی‌های ژئوپلیتیکی بازیگران را به فضای سرزمینی ج.ا.ایران را تشدید می‌کند باید تصمیم‌گیران سطوح راهبردی زمینه لازم را برای سرمایه‌گذار فرا سرزمین فراهم نمایند.

- یکی از مزیت‌های ژئوپلیتیک ج.ا.ایران که در ارتقای منزلت کشور تأثیر بسزایی دارد، موقعیت ترانزیتی است لذا پیشنهاد می‌شود وزارت راه و مسکن و شهرسازی در یک تحقیق علمی راهبردهای فعال نمودن این موقعیت را احصاء در یک برنامه زمانی کوتاه مدت این راهبردها را اجرایی نماید.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. قرآن کریم ترجمه آیت الله ناصرمکارم شیرازی.
۲. بیانات فرماندهی معظم کل قوا امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، قابل دستیابی در لینک (<http://farsi.khamenei.ir>)
۳. احمدی‌پور، زهرا (۱۳۸۹)، رساله دکتری «دریای خزر و ژئوپلیتیک جدید منطقه»، تهران: دانشگاه تربیت مدرس
۴. بیک علی اصغر (۱۳۹۵)، تأثیر عوامل ژئوپلیتیک دریای خزر بر راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران، رساله دکتری، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، دانشکده دفاع ملی
۵. بیک علی اصغر (۱۳۹۸)، تأثیر عوامل ژئوپلیتیک دریای خزر بر راهبردهای ملی ج.ا.ایران، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، دانشکده دفاع ملی
۶. تقوی اصل، عطا (۱۳۸۷)، ژئوپلیتیک جدید ایران از فراقستان تا گرجستان، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ سوم
۷. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی
۸. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۶)، آرا و نظریه‌های علمی دکتر حافظ‌نیا، مشهد، انتشارات پاپلی
۹. شجاع، مرتضی و همکاران، (۱۳۹۲) «سیاست روسیه در دریای خزر در دوره اورآسیاگرایان» تهران مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی
۱۰. رضاپور، ابراهیم (۱۳۹۳)، بررسی امنیت با نگاهی به چالش‌های سیاسی محیط ایران، مجله راهبرد اجتماعی فرهنگی، زمستان ۹۵، شماره ۲۱
۱۱. زهرانیان، سیده سادات (۱۳۹۶)، نقش شبکه‌های جمعی در ارتباطات امروزی، اصفهان، نشر نوین
۱۲. کامران، حسن و همکاران، (زمستان ۱۳۸۹)، «بررسی تحلیل نقش خزر در معادلات ژئوپلیتیک منطقه‌ای» فصلنامه جغرافیا، سال هشتم شماره ۲۷
۱۳. کمالی، رضا، (۱۳۹۳)، «تأثیر عوامل ژئوپلیتیک عربستان بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران» تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع
۱۴. مریدی، سید محسن (۱۳۹۱)، میان‌های مشترک نفتی، انتشارات گلستان، بوشهر
۱۵. نامی، محمدحسن (۱۳۸۹)، «جایگاه دریای خزر در استراتژی‌های جهانی با تأکید بر قرن ۲۱» تهران: انتشارات زیتون سبز

۱۶. نوذری، فضل‌الله (۱۳۹۱)، تعیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه‌ی دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی-امنیتی جمهوری اسلامی ایران، رساله‌ی دکتری علوم دفاعی راهبردی، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی
۱۷. نوروزانی، شهرام (۱۳۹۳)، نقش آفرینی عوامل ژئوپلیتیک افغانستان، انتشارات دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.

ب. مصاحبه‌ها

۱. مصاحبه حضوری محققین با بوالحسنی، خسرو (۱۳۹۷)، عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی
۲. مصاحبه حضوری محققین با صفوی، سید یحیی (۱۳۹۷) عضو هیئت علمی دانشگاه تهران و مشاور عالی فرمانده معظم کل قوا امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)
۳. مصاحبه حضوری محققین با رادان، محمدرضا (۱۳۹۷)، رئیس مطالعات راهبردی ناجا و جانشین اسبق ناجا
۴. مصاحبه حضوری محققین با نامی، حسن (۱۳۹۷)، مدرس دانشگاه رئیس گروه ژئوپلیتیک پژوهشکده امنیت ملی

ج. منابع انگلیسی

۱. Jones, G (2004) The role of land in governments, Geography of the Dutch Journal

